

Nasnameyên Edebîyata Kurdî ya Sovyetê

Identities of Soviet Kurdish Literature

Zülküf ERGÜN*

ERGÜN, Zülküf, (2022).
"Nasnameyên Edebîyata
Kurdî ya Sovyetê", Nûbihar
Akademî, no. 17, p. 11-35,
DOI: 10.55253/2022.
nubihar.1104539.

Genre/Cure: Research
Article/ Gotara Lêkolîni

Received/ Hatîn:
16/04/2022

Accepted/ Pejirandin:
08/06/2022

Published/ Weşandin:
30/06/2022

Pages/ Rûpel: 11-35

ORCID:
0000-0001-8784-5636

Plagiarism/Întihal:

This article has been reviewed
by at least two referees
and scanned via ithenticate
plagiarism website./ Ev gotar
herî kêr ji aliyê 2 hakeman ve
hatiye nixxandin û di malpera
întihalê ithenticate re hatiye

PUXTE:

Di serdema modern da di navbera nasname û edebîyatê da peywendiyên xurt çê dibin û gelek caran edebîyat wek qadeke avakirina nasnameyan tê dîtin û bikaranîn. Edebîyat û nasname dîyardeyên dînamîk û guherbar in. Ev taybetmendî di edebîyat û nasnameya kurdên Sovyeta berê da jî tê dîtin. Ji bo vekolîna vê mijarê ev gotar li ser arasteyên nasnameyî yên edebîyata kurdên Sovyetê radiweste û di nav konteksteke sîyasî û civakî da behsa guherînên nasnameyî yên vê edebîyatê dike. Ji ber vê pêşî şopên nasnameya travmatîk a kurdên Êzîdî vedikole ku wek komeke etno-dîmî di nivê duyem ê sed sala nozdehan û di destpêka sed sala bîstî da dikevin ber êrîşên Osmanîyan. Piştî vê cih dide awayê bicihbûna nasnameya Sovyetê di nav kurdên Sovyetê da û temsîla vê nasnameyê di edebîyata wan da berbiçav dike. Herî dawî jî behsa serîhildana nasnameya neteweyî dike û awayê sêwirîn û nîşandana vê nasnameyê di deqên edebî da berceste dike.

Peyvên Sereke: Nasname, edebîyat, Kurdên Êzîdî, netewetî, Sovyet.

** Dr., Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî / Mardîn Artuklu University, Institute of Living Languages in Turke, Department of Kurdish Language and Culture, Mardin Turkey, zwxeshevi@gmail.com

ABSTRACT:

In the modern era, a very strong relationship is established between literature and identity, and literature is often seen and used as field of identity building. Literature and identity are dynamic and changeable phenomena. This feature is also seen in the literature and identity building of the former Soviet Kurds. In order to explore this topic, this article focuses on the identity orientations of Soviet Kurdish literature and discusses the identity changes of this literature in a political and social context. Therefore, firstly, it traces the traumatic identities of Yazidi Kurds, as an ethno-religious community, who were exposed to the wrath of the Ottoman State in the second half of the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century, and then deals with the building of Soviet identity among Soviet Kurds and its representation in their literature. Finally, it examines the emergence of national identity in their literary texts and the theme of the representation and representation of this identity.

Keywords: Identity, literature, Yazidi Kurds, nationalism, Soviet.

1. DESTPÊK

Nasname bi hebûn, awa û armancên mirovî yên jîyanî ve girêdayî ye û bi destpêka jîyana komelî ra wek dîyardeyeke civakî û sîyasî derdikeve holê, lewra mirov di nav komelê da hest bi dîyardeya nasnameyê dike û xwe di neynika kes yan jî komên beramber da pênasê dike. Di vê zemînê da hevbeşî dibin sedema hevgirtinê û “em”ê pêk tînin, cîyawazî jî dibin sedema vederkirinê û “ew”ê pêk tînin. Jixwe di kakîla pêkhatina nasnameyê da jî ev hevgirtin û vederkirin heye ku tu carî bê hev nikarin bên sêwirandin. Ji ber vê jî nasnameyên zayendî, eşîrî, xanedanî, welatî, dînî, mezhebî, çînî û neteweyî li ser vê bingehê derdikevin holê û di çarçoveyên cîyawaz da di navbera mirovan da hevgirtin û vederkirinên nû pêk tînin.

Nasname dîyardeyeke dînamîk û pirhêl e û li gor geşedanên dîrokî bi peydabûna her hêzeke nû ra teşeyên nû werdigire. Ji vî alîyî ve di dîroka mirovahîyê da hin serdem hene ku ji alîyê guherîn û peydabûna nasnameyan ve xalên werçerxanê ne. Sedsala nozdehan ji alîyê guherînên mezin ên parzemîna Ewropayê û karîgerîya wan a li ser cîhanê ji bo hemû gelên Rojhilata Navîn dibe destpêka guherînên sîyasî, civakî û nasnameyî.

Di vê çarçoveyê da kurdên êzîdî yên ku di sêgoşeya împaratorîyên Osmanî, Rûs û Îranê da dijîn di encama mîlmilaneyên van hêzên mezin û kartêkerîya hizrên nû yên rojavayî da ji nişkê ve xwe di nav gerînekeke guherînê da dibînin. Bi taybetî dema

Osmanî kurdên êzîdî dikin armanc gelek eşîrên wan xwe li Împaratorîya Rûsyayê digirin û ev yek, di nav wan da dibe sedema pêkhatina bîreke etnîk a travmatîk. Ji ber vê rûs û bi taybetî jî Şoreşa Oktobirê ji bo wan dibe hêmaya rizgarîyê û di nav wan da bingeha nasnameyeke nû datîne. Li ser vê bingehe dema Sovyet damûdezhêhên xwe yên çandî ava dike bi hemû amrazên xwe yên îdeolojîk vê nasnameyê bi ser etnîsîteyên Sovyetê da disepîne. Lê guvaşên rejîma totalîter a Stalînî û geşedanên neteweyî yên cîhana sêyem dibin sedem ku civaka kurdên Sovyetê hest bi cîyawazîya xwe ya etnîk bikin û bikevin nav lêgerîneke nû. Ji ber vê di salên şestî da dema di bin serokatîya Mela Mistefa Barzanî da Şoreşa Eylûlê dest pê dike kurdên Sovyetê nasnameya xwe ya neteweyî keşif dikin û di cîhanbînîya wan a nasnameyî da guherîneke berbiçav çê dibe. Bêguman hemû ev guherînên nasnameyî wek çavkanîya nasnameçêker di edebîyata kurdî ya Sovyetê da reng vedide û arasteya vegêranî û naverokî ya vê edebîyatê destnîşan dike. Ji vî alîyî ve nasname û edebîyata kurdên Sovyetê, di her qonaxekê da hêz didin pêgeha hev û li hev dialin.

Ji bo şopandina vê guherîna nasnameyî û çêbûna “nasnameya edebîyata kurdî ya Sovyetê” em dê berê xwe bidin hin berhemên edebî yên taybetmend ku xetên sereke yên guherîna nasnameyî di wan da bi başî li ber çavan dikevin. Taybetmendîya piranîya van berheman ew e ku rûdan û karakterên wan rasterast ji jîyana rasteqîne hatine wergirtin û di cîhana vêkxistî (fictional) da ji nû ve hatine vejandin. Ji ber vê ye ku em di berhemên cuda da rastî heman kes û rûdanan dibin ku xwedî heman refleks û helwestan in.

Rev û tevkujîya ji destê Romê ji ber ku di nav kurdên Sovyetê da dibe destpêka li xwe varqîlîne û taybetmendîya sereke ya nasnameya wan, em dê di vê gotarê da pêşî di mînaka romanên Jîyana Bextewar û Hopoyê yên Erebe Şemoyî û Hewarîya Hecîyê Cindî da şopên vê travmayê destnîşan bikin; li dû vê di mînaka romanên Jîyana Bextewar a Erebe Şemoyî, Hewarîya Hecîyê Cindî, Dê û Dêmarîya Egîte Xudoyî û helbestên Şikoyê Hesên û Fêrîkê Ûsivî da şeweyê binecihkirina nasnameya Sovyetê berçav bikin û herî dawî jî em dê peydabûna nasnameya neteweyî ya kurdî jî di mînaka Dimdima Erebe Şemoyî, Hewarîya Hecîyê Cindî, helbestên Şikoyê Hesên û Fêrîkê Ûsivî û di Gundê Mêrxasa, Xatê Xanim û Şer Li Çiya Şêx Zayîra Elîyê Evdilrehmanî da nîşan bidin ku bi raya me ev berhem ji bo berçavkirina nasnameyên edebîyata kurdî ya Sovyetê mînakên tîpîk û bihêz in.

2. TRAVMAYA ETNÎK DI EDEBÎYATA KURDÎ YA SOVYETÊ DA

Travma tirs û şayîşeke kûr e li hember metirsî û gefên li ser mirovekî yan jî komê mirovan. Kes yan jî komên etnîk her ji berê ve ji ber cîyawazîyên xwe car bi car di nav piranîyeke serdest da rastî cîyakarîyên nasnameyî tîn û ev di serdemên şer û pevçûnan da digihîje radeya biçûkxistina bikomel, raguhestina bîzorê û qirkirina

etnîk. Ev jî dibe sedem ku ev kiryarên nemirovî li ser wê komelê karîgerîyeke nerênî çê bike, di bîra wan a hevbeş da zindî bimîne û berdewam ruhê wan birîndar bike (bnr: Comas-Diaz, Hall û Neville, 2019). Loma jî ev yek, bi rêya vegêranê ji nifşekê bo nifşeke din tê veguhestin (Wexler, 2014) û dibe taybetmendîyeke giring a nasnameya komelên etnîk. Ji ber vê di nav wan da nasnameyeke etnîk û travmatîk çê dibe ku di rewşeke weha da trauma û nasname dikevin nav têkilîyeke înteraktîf û hev xwedî dikin.

Xebatên zanyarên mîna Smith û Eriksenî nîşan didin ku di peydabûn û xurtbûna nasnameyên etnîk da cîyawazîya şênîyên devereke dîyarkirî û dîyardeya sînorî, xalên kartêker in (bnr: Smith: 2002: 120; Eriksen, 2002: 58). Dema mirov bi vê nêrînê li kurdên êzîdî yên devera Serhedê temaşa bike mirov dibîne ku kurdên êzîdî di navçeyêke pir-etnîk a kêşedar da dijîn ku warê wan di seranserî sedsala nozdehan da dibe qada mîlîlaneyên hêzên mezin û ji ber vê jî derbiderî û raguhestina bîzore bi ser wan da tê sepandin. Ev rûbirûbûn û cîyakarî jî di nav wan da ji alîyêkî ve rê li ber çêbûna hişmendîyeke etnîk vedike, ji alîyê din ve jî dibe sedema peydabûna bîreke travmatîk ku bi salan nayê jîbîrkirin û dibe parçeyek ji nasnameya wan. Eger em etîmîlojîya peyva “ethnos”ê li ber çavan bigirin ku manaya “kafir” yan jî “pagan”ê dide (Eriksen, 2002: 15), kurdên êzîdî di sedsala nozdehan da gelek caran dibin “kafir” û “hember”ên Romê (Osmanî) û di bin şûrên wan da bi awayekî travmatîk hest bi cîyawazîya xwe ya nasnameyî dikin.

Ji ber vê, kurdên Sovyetê bi giştî û kurdên êzîdî jî bi taybetî, dema di salên sihî da bi handan û piştgirîya dezgehên Sovyetê dest bi dahênana edebî dikin herçend li gor edebîyata fermî ya wê demê edebîyatê bikin amraza pêkanîna nasnameya îdeolojîk a Sovyetê jî şopên nasnameya xwe ya etnîk a travmatîk bi zeqî berbiçav dikin. Mirov dikare vê travmayê wek travmaya qirkirinê û revê jî bi nav bike ku di bîra wan a kolektîf da dibe mîladek. Loma jî di piranîya berhemên vê edebîyatê da bikera sereke ya vê travmayê yanî “Rom” bi rengdêra “reş”ê tê binavkirin û “Roma reş” di van berhemên da hertim ji ber cîyawazîyên dînî bi bac û bertîlê li ser kurdên êzîdî guvaşê çê dike û ew jî bi awayekî komelî ber bi Rûsyayê ve direvin. Ji bilî vê, di her şerekî navbera Osmanî û Rûsyayê da berî her kesî ew dibin armanca êrîş û wêrankarîyên Romê û ev yek, di bîra wan a etnîk da karîgerîya vê travmayê zêdetir dike. Bi vî awayî li dor vê travmayê di nav kurdên êzîdî da bîr û nasnameyeke kolektîf çê dibe ku mirov dikare vê wek nasnameyeke etnîk a travmatîk bi nav bike.

Travmaya kurdên êzîdî herçend di piranîya berhemên vê edebîyatê da xwe nîşan bide jî wek pêşengên vê edebîyatê herî zêde di romanên Erebe Şemo û Hecîyê Cindî da derdikeve pêş. Bi taybetî Jîyana Bextewar û Hopoya Erebe Şemoyî û Hewarîya Hecîyê Cindî ji alîyê berbiçavkirina şopên vê nasnameyê ve mînakên balkêş in. Ev trauma di Jîyana Bextewarê ya Erebe Şemoyî da wek sawîrekê tu carî dev ji karakterên romanê bernade û wek xewnereskekê bîra wan a etnîk dorpêç dike. Dema em dîroka

çapa romanê li ber çavan bigirin (1959) em dê bibînin ku nivîskar behsa travmayeke sedsalî dike ku du nifşan tecrûbe kirîye û nifşên paşê jî bi van çîrokan mezin bûne. Ji ber vê li dor vê travmayê nasnamayekê ava dikin ku mirov dikare navê nasnameya vegêranî ya navnifşî (intergenerational narrative identity) lê daîne.

Di romanê da reva pêşî ya eşîra Sîpkan ji ber guvaş û zordestîyên padîşahê Romê û darûdesteyên wî, vedigere nîvê duyem ê sedsala nozdehan. Bi vê revê kurdên êzîdî yên eşîra Sîpkan ji ber êrîşên eskerên Romê xwe li sînorên Rûsyayê diqelîbînin û war û welatê xwe yê berê terk dikin. Bi vî awayî travmaya zordestîya Romê û reva ji destê wan dibe destpêka rûdanên romanê. Ji ber vê wek nîşaneyê bîra hevbeş a travmatîk di romanê da gelek caran ev rûdan wek leîtmotîf tê dubarekirin û tevî ku gelek sal bi ser ra derbaz bûne jî zîlamên sîpkî yên mîna Emerîkî di şevbihûrkan da hertim behsa vê rûdanê dikin û çawanîya reva ji welatê Entabê ya ji destê zilma padîşahê Romê berbiçav dikin (r. 78).

Travmaya nifşa duyem bi destpêkirina Cenga Cîhanê ya Yekem dest pê dike û heta damezirandina Sovyetê dewam dike. Di vê maweyê da hevgirtina Almaniyayê û dewleta Osmanî “tîrsa Romê” di hişê kesayetên Jîyana Bextewarê da careke din zindî dike. Li ser vê, dîsa zordarîya padîşahê Romê bi bîr tînin û dibêjin: “Xwedê textê Sultan Hemîd wergerîne, wekî wî koka Kurdên belengaz anî, em talan kirin. Mexlûqetê Êris pak e û birehm e, Xwedê neke em dîsa têkevin destê qaymeqamê Romê, zabitêd wan û mulazimêd wan. Ew zilmkar in” (r. 98). Ji ber vê di romanê da Emerîkê nûnerê nifşa pêşî û Sertîbê nûnerê nifşa duyem, tevî artêşa rûs dibin û ber bi Milazgirê ve diçin. Li wan deran dibînin ku gundên wan ên berê hatine şewitandin û ji ermenîyan jî dibihîzin ku ew jî bi destê Romê hatine qirkirin. Li ser vê wek deravêteya bîra hevbeş a kurdan û gelên herêmê “Rom bi xayînî û bêîtbarîyê” tê tawanbarkirin (r. 101).

Her guherîneke sîyasî di romanê da tîrsa Romê di nav kurdên êzîdî da zêdetir dike. Ji ber vê jî di dawîya Cenga Cîhanê ya Yekem da dema nûçeyê vekişîna eskerên rûs di nav kurdên sîpkî da belav dibe travmaya ku “padşayê Romê yî zilmkar wê bê me bizêrîne” (r. 130) di hişê wan da serî hildide. Ev êrîşa duyem di romanê da di bin sernavê “Dîsa Rev”ê da tê behskirin û nûçeyê hatina eskerên Romê careke din “kutan, zêrandin û talankirin”ê di bîra wan a kolektîf da zindî dike. Lewra bi gotina vegêrê romanê hem mezin hem jî biçûkên sîpkî baş dizanin ku qanûna padîşahê Romê ji bo kurdan “qetl” e (r. 155) û her rûdaneke nû vê têgihîştinê li cem wan cihgirtir dike.

Bi nûçeyê hatina Romê di romanê da reva duyem dest pê dike û Emerîk û gundîyên wî tevî jin û zarok û heywanên xwe bi şer û qirên ji ber zilma Romê direvin û xwe li gundê Axbaranê digirin. Çend roj paşê eskerên Romê tên vir û li vir jî dest bi “qetl”ê dikin. Wek nîşaneyê serederîya Romê bi kurdên êzîdî ra dema Emerîk bi birîndarî di-

keve destê wan “Çawîş” dixwaze wî bikuje, lê “Bînbaşî” dîyar dike ku ew dê wî bike xulamê xwe. Bi vî awayî di romanê da her dema ku tirsê êrîşa Romê tê dubarekirin dîmenên trajedîya kuştina mirovan û wêrankirina gundan tê berbiçavkirin (r. 164). Li hember vê jî Artêşa Sor û Sovyet wek rizgarker derdikevin pêş. Ji ber vê piştî çend salan dema Sertîb behsa trajedîya gundê Axbaranê dike bi minetdarî behsa Artêşa Sor dike ku hatine û wan ew ji destê Romê rizgar kirine, ji ber vê jî Sertîb bi kêfxweşî beşdarî Artêşa Sor bûye (r. 198).

Erebê Şemo di romana xwe ya Hopoyê da (1961) tevî ku behsa rûdanên piştî Şoreşê jî dike bi boneyên cuda cuda travmaya etnîk a kurdên êzîdî tîne bîra karakterên xwe. Ev bîra hevbeş carinan li ser zimanê karakteran carinan jî rasterast ji alîyê vegêrê romanê ve tê veguhestin. Bo nimûne di beşeke romanê da bê ku têkilîyeke wê ya konvansiyonel bi rûdana sereke ya romanê ra hebe vegêrê romanê bal dikêşe ser trajedîya kurd û ermenan û bîra travmatîk a kurdan weha derdibire:

Kurd ku ji ber qetla Romê revîyabûn hatibûn vir û hêwirîbûn, bi cî bûbûn. Çarnikalê wan birrêd Ermenî bûn, êdî tu kesî ew qir nedikirin. Lê ew zulma Padişahê Romê careke din jî li wan qewimî. Ew sala 1918'an bû. Dîsa eskerê Roma Reş li wan qesidîn û dîsa dest bi qirkirina Ermenîyan û Kurdan kirin. Mîna gurê devbixwîn, şev û roj, jin û zarok kal û pîr qir dikirin. Her eskerê sor, Dîwana Sovêtê Ermenî û Kurd xelas kirin (r. 64).

Di beşa “Şiltaq”ê ya romanê da jî dema Sertîb û kalekî ermenî diaxivin ev kes dîyar dike ku ji alîyê eskerên Sultan Paşayê Tirkîyeyê ve hatîye seqetkirin û Sertîb jî wek endamê eşîra Sîpkan bi xemgînî zordestîya Romê bi bîr tîne (r. 224). Kalê ermenî tîne bîra wî ku Romê hertim kurd bi dizîyê tawanbar dikirin. Li ser vê Sertîb dibêje: “Xebera te ye, Romê timî wisa digote me, lê dizek, talankar û xwînwar ew bûn. Min derdê wan gelek dîtine” (r. 225). Ji sohbeta wan dîyar dibê ku her du jî ji devera Entabê jî ber zîlma Romê revîne û Rom di hişê wan da bûye hêmayeke travmatîk.

Nivîskar ji bo destnîşankirina karîgerîya vê travmayê dîyar dike ku Emerîkê sed û bîst salî yê karakterê romanê, di kêlîyên dawî yên jîyana xwe da hîn jî di xewnên xwe da zîlm û zordarîya Romê dibîne. Loma jî nêzî mirina xwe di xewa xwe da li ser Romê pestan dibêje û ev pestgotinên wî di romanê da rasterast tîne veguhestin: “Bes e, em ji destên van bêînsafan da zelûlîyê bikişînin.! Werin em herin Welatê Ūrisatê, li vê derê, dibêjin Ew pismamên me, ku ji zû da çûne, pak dijîn, ne mîna vê Roma xayîn e, ya ku dixwaze Kurmancan gişkan qir bike” (r. 240-241). Piştî bihîstina van gotinan Rihana jina wî, Emerîkî hişyar dike û ji bo rastdêrana vê travmayê, ji mêrê xwe ra dibêje: “Ev xetêd li sûretê te, gişk derd û kul in, ên ku Padişahê Romê anîne serê te û serê eşîra te. Lê Xwedê em ji wan derd û kulan xelas kirin” (r. 214). Bi vî awayî di gel derbasbûna salan jî tirsê Romê wek travmayeke etnîk dikeve xewnên mexdûran û dev ji wan bernade.

Tirsa Romê di romanê da wek nîşaneyên tîpîk ên travmayê, ne tenê di şîn û rojên nexweş da, di rojên şahîyan da jî xwe dide der. Ji ber vê di dawîya romanê da dema xwazgîni bi mebesta birina bûkê diçin gundê Sertîbî di klûba gundî da mirovek kilamekê dibêje û nivîskar naveroka vê kilamê li ser zimanê vegêrê romanê weha rave dike: “Bi vê kilamê ve ew zulma eskerê Romê, ku bi serkarîya Qerebekir Paşa hate ser erdê Axbaranê, hate bîra wan. Sala hezar û neh sed û hijdehan û dîsa dest bi qirkirina Ermenîyan û Kurmancan kir û gelek jin û keçên bedew bi xwe re birin hêsîrîyê. Di wê qirkirinê de, xwîna mirovan mîna avê dikişîya” (r. 258). Loma jî herwek romana Jîyana Bextewarê di vê romanê da jî bi pesindarî behsa Sovyetê tê kirin ku wan ew ji destê Romê rizgar kirine. Li ser vê Morovê katibê teşkîlata firqê, ji amadebûyan dixwaze ku: “gîşk kasên xwe vexwin eşqî Partîya Lênîn, eşqî Dîwana Sovetê, ya ku azayî da me, em ji qetla Romê xelas kirin,…” (r. 259).

Hecîyê Cindî piştî Erebe Şemoyî wek damezirînerê duyem ê vê edebîyatê (Ergün, 2017: 646), di romana xwe ya Hewarîyê da bi awayekî berfireh behsa vê travmaya etnîk a kurdên êzîdî dike. Vegêrê romanê di para yekem da yek bi yek li gundên kurdan digere û di şevbihûrkên gundîyan da vê bîra etnîk vedikole. Apê Moskov û Xalê Şewêş dibin zimanhalê vê bîra etnîk û di şevbihûrkan da di gel hin mirovên din rûdanên raborîyê vediguhêzin. Ji ber vê jî di şevbihûrkeke weha da tê dîyarkirin ku Romê xwestîye kurdên êzîdî bi zorê bîne ser dîne îslamê û ji bo vê du rê daye pêşîya wan ku yan dê bîn jinavbirin yan jî dê hêdî hêdî bîn pişaftin. Metirsîya li ser nasnameya etno-dîni ya kurdên êzîdî di romanê da weha tê derbirîn:

Ên ku dide qirê, ên din jî hemîn, dibêjin, em Îslam in, demek wekî din em gîşk Tirk in. Dêmek hûn derz dikin, gelî maqûlan, dike ku ne ku em bi tenê dîne xwe biterikînin, dînekî din qebûl bikin, wisa jî dike, wekî em bi zimanê xwe jî xeber nedin, bi zimanekî din, bi Tirkî xeber bidin, dike em kilamên xwe jî nestrên, kilamên Tirkî bibêjin.... Erf û edetên me jî, ên kal û bavên me jî bêne hildan û çawa millet û cimaet em ji rûbarê dinyaligê biqelin, winda bibin herin (r. 94).

Vegêrê romanê di bin sernavê “Ecêba Ser Ecêbê” da ji Xalê Şewêşî dixwaze ku li ser welatê Entabê û reva ji destê Romê agahî bidîyê û ew jî herwekî her du romanên Erebe Şemoyî pêşî behsa Emerîkî û çîroka wî dike (r. 133) paşê jî behsa reva xwe û malbata xwe, guvaşên Romê û nîyeta bi zorê musulmankirina kurdên êzîdî dike (r. 155). Di encama vê da jî beşek ji eşîra Sîpkan dibin musulman û li cihê xwe dimînin lê beşa din vê qebûl nakin û direvin. Awayê reva eşîra Sîpkan li ser zimanê Şewêşî di romanê da bi hûrgulî tê veguhestin û bi vî awayî para yekem a romanê li ser zimanên kesên cîyawaz behsa gelek çîrokên trajîk ên travmaya ji destê Romê tê kirin û mîna Erebe Şemoyî karakterên Hecîyê Cindî jî bi pesin behsa Sovyetê dikin ku ew ji destê Romê rizgar kirine.

Hecîyê Cindî di para yekem da li ser zimanê gundîyan zêdetir behsa travmaya nîfşa yekem dike û di dawîya para duyem a romanê da jî cih dide travmaya nîfşa du-

yem û reva salên berî Şoreşê. Ji ber ku di encama tevlihevîyên salên Şoreşê da tirsî hatina Romê di nav kurdên li ser sînori da zêde dibe ev kurd ber bi Elegez, Rewan û Gumrîyê ve koç dikin. Mîna revên berê vê carê jî di rê da tîna talankirin û perîşan dibin, artêşa Romê êrîşî Elegezê dike, eskerên Romê dikevin nav malan, hemû mêran dikujin û malên wan jî dişêlînin. Dîmena talankirina gundê Camûşvanê ji bo berçavkirina travmaya kurdên êzîdî gelek balkêş e:

Li Camûşvanê bûbû xeleya mêran. Her tişt di xwe da nihicîbû. Gundê bêmêr mîna şêrekî birîndar dinaliya... bûbû qesabxaneyê pezê nêr. Eskerên Romê, ên ku wê şevê li fêza pira orta Pampê û Camûşvanê ew qas mêr qir kiribûn, kiribûne xurê singûyan, av û herrîyê, hatibûn bi ser hev da merixîbûn û şa dibûn bi kel û melên şêlandî ve. Hinekan goreyên lîngan, heta kiras û derpiyên kuştîyan şiqitandibûn, ji xwe re anîbûn. Herçî din bêşmêrt, qayîş û şarên dora kolozan şêlandibûn, hinekan jî saet, sedlikên pereyê Êris, wekî bi kincan ve dirûtîbûn, rapêç kiribûn, kiribûne saq û paşilên xwe. Bînbaşî îzin dabû, wekî kî zehf bikuje, ew qas jî îzna wî heye kuştîyan bişêlîne. Ê eskerên qetlê yên ku bê zagon wê şevê şêlandibûn, mirîyên goran tazî kiribûn, wekî çawa pêşkêş bidine ataler, analer, arvadler, çocûxlerên xwe (r. 393).

Bêguman ev bîra etnîk a travmatîk ne tenê di berhemên van her du pêşengan da, hema bibêje di piraniya berhemên kurdên êzîdî da derdikeve pêşîya me. Ev travma, Romê di vegêrana edebîyata kurdî ya Sovyetê da çend reş bike, rûsan, ermenîyan û Sovyetê jî ew çend sipî dike û dibe sedem ku kurdên êzîdî bikevin nav angajmaneke hişk a îdeolojîya Sovyetê. Bi vî awayî travmaya Romê bi rehm û qencîya rûs û ermen û Sovyetê tê tîmarkirin û ev bi hestên minetdarîyê tê dubarekirin. Ji bo vê Egîtê Xudo di sala 1986an da dema romana xwe ya Dê û Dêmarîyê dinivîse piştî ew çend salan jî herwek pêşîyên xwe vê travmayê û minetdarîyê di nav yek konteksê da derdixe pêş. Loma jî di romanê da dema malbata Sîsê ji ber êzîdînebûna wî naxwazin keça xwe bidin Saşayê bi esil rûs, Reşîd bi bîra kesên xort tîne ku eger rehm û qencîya rûsan nebûya dê kurd ji alîyê Romê ve bihatana qirkirin (r. 72). Bi vî awayî travmaya Romê di berhemên vê edebîyatê da ji alîyekî ve ji bo derbirîna bîra etnîk a kurdên êzîdî ji alîyê din ve jî wek stratejîya pejirandina nasnameya îdeolojîk û çînî ya Sovyetê tê bikaranîn û dibe klîşeyê vegêrana vê edebîyatê.

3. NASNAMEYA SOVYETÊ DI EDEBÎYATA KURDÎ YA SOVYETÊ DA

Pêşengên siyasî û çandîyên Sovyetê her ji destpêkê ve hewl didin ji hêza nasnameçêker a edebîyatê sûd wergerin û di bin navê realîzma sosyalîst da edebîyatê bikin qada cihbî-cihkirina bernameya damezirandinê ya sosyalîst û zemîna afirandina nasnameyê ku nû (bnr: Lunaçarskî, 2000: 18; Jdanov, 1996: 13). Edebîyata kurdî ya Sovyetê jî wek beşek jî vê bernameyê her ji destpêkê ve li ser vê tezê tê berhemanîn û cihgirkirina nasnameya

Sovyetê û îdeolojîya wê ya çînî dibe armanca wê ya sereke. Ev yek, bingeha xwe ji wê dirûşmeya navdar a Sovyetê digire ku “edebîyata hemû gelên Sovyetê bi teşeya xwe “neteweyî” bin jî bi naveroka xwe pêwîst e hilgirê ruhê çînî yê Sovyetê bin” (bnr: Uzun, 2003: 48). Ji ber vê di piranîya roman, çîrok, şanoname û helbestên vê edebîyatê da nasnameya Sovyetê li hember sîstema monarşîk, civaka feodal û adetên paşketî wek hêmaya rizgarî, azadî û pêşketinê tê pêşkêşkirin û ji bo nîfşên paşerojê tê veguheztin. Bi taybetî Şoreşa Oktobirê û Şerê Wetenîyê (Cenga Cîhanê ya Duyem) du rûdanên giring in ku di edebîyata kurdî ya Sovyetê da dibin çavkanîya çêkirina vê nasnameyê. Ji ber vê jî salên sihî heta hilweşîna Sovyetê di piranîya berhemên edebîyata kurdî da ev her du rûdan di vê çarçoveyê da tên şirovekirin.

Her ji yekem romana kurdî Şivanê Kurmanca û pê da Şoreşa Oktobirê ji bo kurdan dibe mîladek ku wan ji destê Rom, Daşnak, çar, axa, beg, şêx û feodalan rizgar dîke û “emrekî teze” (jîyanekê nû) dide wan. Jixwe di Şivanê Kurmançayê da Erebe karakterê romanê û civaka wî, piştî vê rûdanê, rûyê rehetîyê dibînin û di romana Jîyana Bextewarê da jî derîyê “jîyana bextewar” piştî vê rûdanê li Emerîkî û eşîra Sîpkan vedibe. Herweha di romana Hewarîyê ya Hecîyê Cindî da jî eger hêzên Şoreşa Oktobirê negihîjin “hewarî”ya gundîyên Elî Axayî û kurdên sîpkî dê eskerên Romê wan bi tevahî bikujin û malên wan talan bikin.

Şoreşa Oktobirê ne tenê di roman û çîrokan da, di helbestên vê edebîyatê da jî dibe hêmayeke giring a nasnameya Sovyetê ku helbestvanên kurd bi rêz û minet behsa wê dikin. Ji ber vê Şikoyê Hesen (1928-1976) bi peyva “nûr”ê wesfê vê şoreşê dide û xwe jî dengbêj û evîndarê vê rûdana giring dide zanîn. Lewra “Oktyabra nûr” jîyan, zîman û zar daye wî, ew kirîye şalûl, jê ra bûye şîrê dayikê û guman û çareya bav û birayî. Loma jî dilê wî yê helbestvan gav û saet ji bo şoreşê distre û bi pesin behsa wê dîke.

Dengbêjê te me, li te evîndar,
Oktyabira nûr,
Te da min emir û zîman û zar,
Ez kirim şarûr...

Şîrê dayka min tu şîrintir î,
Şerbet, şekir î,
Tek bi rewşa te emir nitirî,
Gulêd agirî...

Guman û çar î wek bav û birê
Her dem û wextê,
Dilê min şayîr bi te distrê
Gav û sihetê... (Meremê Dilê Kurd, r. 33).

Fêrîkê Ûsiv (1934-1997) bi boneya çil salîya “Rêvolyûsîya Oktyabirê” helbesta “Şaîr û Tarîx”ê dinivîse û di vê helbestê da Şoreşa Oktobirê ne tenê di dîroka kurdên Sovyetê da, di dîroka tevahîya mirovahîyê da rûdaneke çarenûssaz dide zanîn. Li gor Fêrîkî, di dîrokê da ji bilî Şoreşa Oktobirê tu desthilat yan jî sistemekê nekarîye nan, riziq, dadperwerî û ronahîyê bi hev ra bide mirovan, zordarî, kuştin û talanê li ser wan hilîne û “emrekî teze” bide wan. (Hesretdefter, 77). Ji ber ku ev yek, bi Şoreşa Oktobirê bûye nesîbê Sovyetê di helbesteke xwe ya din da Sovyetê wek “dayika dinya û axretê” ya xwe û hemû kurdan dide zanîn ku ev “dayika dilovan bi xwelîya xwe ya mîna melhemê birînên kurdan dikewîne û dibe hêvîya hertimî ya wan û milletên din”.

Sovyetê, Sovyetê, Sovyeta –
 Dayîka me demê û axretê,
 Bextê me, yazîya me şivêta,
 Xelasê ji ber zulm û zulmetê.

...

Sovyetê xwelîya te melhem e,
 Kewandîye birînêd me Kurdan,
 Lê dilê min îro bi xem e

Boy Kurdê me dûr e di êgir da (Hesretdefter, 213).

Ji van mînanan dîyar dibe ku Şoreşa Oktobirê bi hêmaya xwe ya rizgarker ji aliyê hemû nivîskar û helbestvanên kurd ên vê serdemê ve wek destpêka “emrekî teze” tê dîtîn û bi qencîyên xwe dibe zemîna rewya ya pejirandina nasnameya Sovyetê ji aliyê kurdan ve. Ev nasnameya nû ya sîyasî bi “Şerê Wetenî”yê bêhtir diçespe û kurd, Sovyetê wek “welatê xwe” dibînin. Ev girêdan di berhemên edebî da tê wê radeyê ku karakterên edebî bi dilxwazî biçin bereya şerî û gîyanê xwe ji bo vê nasnameyê bext bikin.

Di vê çarçoveyê da di romana Jîyana Bextewarê ya Erebe Şemoyî da Sehîd ji ber ku bi saya Partîya Komunîst a Ermenistanê ya Sovyetê li Moskovayê xwendîye bi hestên germ bi welatê Sovyetê ve tê girêdan û hezkirina xwe ya ji bo Sovyetê weha derdibire: “Wetenê min î ezîz, çi li te tune ye. Çiyayê bilind, deşt û zozan û rastinên wisa hene, wekî serî û binê wê qet nexwanê û ew best qet pirtî kevir lê tune ye” (r. 254). Ji ber vê girêdanê jî dema Hîtler êrîşî Sovyetê dike Sehîd biryar dide ku biçe bereya şerî û berevanîya “welatê xwe” bike. Ne tenê Sehîd, dê û bavê wî jî xwe minetdarê Sovyetê dizanin û dema Sehîd ji wan xatir dixwaze bavê wî kurê xwe bi van gotinan han dide: “Lawo, temîya min ew e, wek tu fitê nedî dijmin, heta ji te tê lê bixe, qir bike. Heta tu dijmin alt nekî, berê xwe nedî malê”, dê jî herwek bavî jê ra dibêje: “Hîtler jî bêînsafekî mîna wî padşayê Romê ye. Şîrê min li te helal be, lê heta tu dijmin qir nekî, heta wî ji wetenê me dernexî, neyê malê” (r. 267). Ev axaftin nîşan didin ku Şerê Wetenîyê di edebîyata kurdî ya Sovyetê da dibe hêmaya çêkirina nasnameya Sovyetê û karakterên edebî jî bi gotinên “wetenê min” yan jî “wetenê me”yê nîşan didin ku wan nasnameya sîyasî ya Sovyetê bi kêfxweşî qebûl kirîye.

Di nav berhemên edebî yên kurdî da di çarçoveya nasnameya Sovyetê û Şerê Wetenîyê da berhema herî berceste Dê û Dêmarîya Egîtê Xudoyî ye û binyada romanê bi tevahî li ser vê rûdanê hatîye avakirin û hemû karakter û rûdan xizmeta çêkirina vê nasnameyê dikin. Di destpêka romanê da em hîn dibin ku Cemalê dergistîyê Karê çûye Şerê Wetenîyê û Karê jî bi tenê maye. Rojekê jineke rûs di gel pêçeke xwe li mala wê digire û em ji axaftinên wê fam dikin ku mêrê wê jî mîna dergistîyê Karê çûye bereya şerî û ew jî bi tenê maye. Piştî du rojan Evdokya bi dizî diçe bereya şerî û pêçeka xwe ji Karê ra dihêle. Bi vê rûdanê nivîskar di çarçoveya Şerê Wetenîyê da çarenûsa jineke kurd û rûs bi hev ve girê dide û pêçeka Evdokyayê jî dike hêmaya nasnameya Sovyetê.

Qebûlîkirin û xwedîkirina pitîkek ji bo keçeke nezewicandî herçend rastî guvaşên adetên civakî bê jî Karê vî kurî xwedî dike û bi vê helwestê girêdana xwe ya ji bo “emrê teze” yê Sovyetê derdibire. Bi vî awayî Karê Saşayê biçûk wek kurê xwe mezin dike û bi tu awayî pê nade hestkirin ku ne kurê wî yê rastî ye. Jixwe Saşa heta mezin nebe û vê rastîyê ji hevalên xwe yên xwendîgehê hîn nebe jî dê nizanibe ku Karê ne dêya wî ya rastî ye.

Dîyar e, Şerê Wetenîyê herçend dergistîyê Karê jê bistîne jî di şûna wî da Saşayî didîyê û Karê bi dil û can bi vî kurî ve tê girêdan. Ji bilî Saşayî di romanê da çend hêmayên din ên nasnameya Sovyetê tên berçavkirin. Bo nimûne piştî çend salan Evdokya bi nameyek ji Karê ra dîyar dike ku Gênadîyê mêrê wê jî mîna Cemalê dergistîyê Karê di şerî da hatîye kuştin û her du jî di goristana Nikolayê ya Ûkraynayê da hatine veşartin. Ev nîşaneyêke giring a bercestekirina nasnameya Sovyetê ye ku Cemalê kurd û Gênadîyê rûs ji bo yek armancê li heman cihî gîyanên xwe ji dest dane.

Ji bilî simbolîzasyona goristana hevbeş a Gênadî û Cemalî, evîna Saşa û Sîsê jî di romanê da wek hêmaya nasnameya Sovyetê derdikeve pêş. Herçend nasnameya etno-dînî ya kurdên êzîdî zewaca keç yan kurekî êzîdî bi kesekî bîyanî ra rewa nezane û di serî da bavê Sîsê û Şêx Sefo li dijî vê zewacê derkevin jî nasnameya modern a Sovyetê û nûnerên vê nasnameyê van astengan ji holê radikin. Reşîd bi bavê Sîsê ra diaxive û qencîya rûsan bi van gotinan bi bîra wî tîne:

Hema em mîletê ûris hildin pêş çavan, axir ev mîletekî dinyayê yî herî bi rehm û qenc e, xudênas!... Hûn ciwan in, nayê bîra we, salên reve-revê ji destê Roma Reş, wextê em ji welatê xwe derketin, kê em xelaz kirin, hi? Em çima dûr diçin? Di vî şerî da ûrisa nebûya kê zane ew Hîtlêrê merivxur wê çi bihanîya serê me? We ji bîr kirîye? (r. 72).

Piştî van hewldanan alîgirên çanda nû ya Sovyetê bi ser dikevin. Ji ber vê daweta Saşa û Sîsê tê kirin û ev zewac dibe hêmayêke giring a biserketina çand û nasnameya nû ya Sovyetê li hember çand û nasnameya etno-dînî ya kurdên êzîdî. Di dawîya romanê da hefteyek piştî daweta Saşa û Sîsê, Evdokya û mêrê xwe yê nû jî tên gundî.

Herçend îhtîmala jidestdana Saşayî pêşî tirs bixe dilê Karê jî tişteki weha çê nabe. Saşa tevî ku rastîyê dizane jî Karê wek dêya xwe dizane û her du dayik jî tevî Saşa û malbata wî bi hev ra diçin ser gora Gênadî û Cemalî û bi vê simbolîzasyonê di romanê da tê dîyarkirin ku ev gor û Saşa di navbera du malbatên kurd û rûs da dibin simbolên hevbeş ên nasnameya Sovyetê. Ji bo bihêzkirina vê nasnameyê jî di dawîyê da Sîsê û Saşa berê xwe didin Moskovaya paytext a Sovyetê da ku xwendina xwe tamam bikin û bibin du ciwanên serkeftî yên welatê hevbeş.

4. NASNAMEYA NETEWYÎ DI EDEBÎYATA KURDÎ YA SOVYETÊ DA

Ji pirêzeyên berhemên edebî dîyar dibe ku kurdên Sovyetê heta Şoreşa Oktobirê wek komeke etnîk derdikevin pêş û welat ji bo wan gundê wan e lê bi Şoreşa Oktobirê û damezirandina Sovyetê çemka modern a welatî di hişê wan da cih digire û Sovyetê wek welatê xwe yê dayik dipejirînin. Tevî vê yekê, piştî tecrûbeya xirab a rejîma totalîter a Stalîn û di salên şestî da bi destpêkirina Şoreşa Eylûlê di têngihîştina nasnameyî ya kurdên Sovyetê da guherîneke berbiçav çê dibe. Ev rûdana ku di nav hemû kurdên cihanê da hestên aîdîyeta kurdbûn û kurdistanîbûnê belav dike di nav kurdên Sovyetê da jî aîdîyeteke nû çê dike. Ji ber vê di berhemên edebî yên şestî û pê da nasnameya Sovyetê neyê redkirin û minetdarîya li hember wê dewam bike jî êdî nivîskar û helbestvan bêhtir kurdbûn û kurdistanîbûna xwe derdixin pêş. Ev guherîna nasnameyî di Dimdima romana dawî ya Erebe Şemoyî da, di hin cihên Hewarîya Hecîyê Cindî, helbestên Şikoyê Hesen û Fêrîkê Ûsivî da û di çîrok û romanên Elîyê Evdilrehmanî da bi awayekî xurt derdikeve pêş.

Romana Dimdimê (1966) ya Erebe Şemoyî hem ji alîyê naveroka xwe ve û hem jî ji alîyê gotara xwe ve mînakeke pêşî ye ku amaje bi peydabûna nasnameya neteweyî dike. Nivîskar ji romanên xwe yên berê cudatir vê romana xwe li ser destaneke qehramanîyê ya Serdema Navîn ava dike ku bi gotina Smithî hîlbijartina temayên weha ji bo bihêzkirina nasnameya neteweyî nîşaneyêke tîpîk e (2002: 120). Ji ber vê Şemo ji varyantên destana Dimdimê cudatir (bnr: Celîl, 2001) vê rûdanê bi manayên neteweyî rengrej dike, Xanoyê Çengzêrîn wek neteweperwerekî kurd û şerê wî yê li hember Şah Ebasî jî wek şerê li dijî dagirkerîyê dide zanîn. Bi vî awayî ji romanên xwe yên pêşî cudatir girêya rûdanên vê romanê ne li ser kêşeya çînî, di mînaka rûbirûbûna eşîrên kurdan û Romê û Xanoyê Çengzêrîn û Şah Ebasî da li ser mîlmilaneyên neteweyî ava dike. Ji ber vê di romanê da li hember dagirkerîya Şah Ebasî û padîşahê Romê Mîr Sadiqê Şemzînî û Xanoyê Çengzêrîn bi helwesteke neteweyî ji bo parastina “welatê Kurdistanê” arîkarîya hev dikin (r. 112-130). Ji bilî van lehengan karakterên din ên nav romanê jî bi xîreta neteweyî berê xwe didin rûdanan; Hemze Çawîş di nav artêşa Romê ya êrîşkar da xwe bi zanîn dîl dixwe destê eskerên kurdan da ku bikare arîkarîya milletê xwe bike (r. 155) û Zadîne Xanim jî

dema mêrê wê di şerî da tê kuştin ji bo şûna wî bigire bi hezar mêrên eşîra xwe ra diçe arîkarîya Xanoyê Çengzêrîn û bi welatparêzîya xwe şanazî dike (r. 231-232). Bi vî awayî nivîskar di seranserê romanê da atmosfereke hemaseta neteweyî çê dike û hêz dide nasnameya neteweyî. Balkêş e ku nivîskar tevî ku kurdekî êzîdî ye jî, sûnîtîya kurdan li hember şîitîya Sefewîyan wek taybetmendîya nasnameya neteweyî derdixe pêş (r. 35) û cîyawazîyên kurdan wek nîşaneyên giring ên nasnameya wan a neteweyî dide zanîn.

Hecîyê Cindî di Hewarîya xwe da herçend di para yekem da li ser travmaya kurdên êzîdî û di para duyem da jî li ser rûdanên berî Şoreşê û serdema Şoreşê raweste jî di hin cihan da aîdîyeta xwe ya neteweyî destnîşan dike. Nivîskar di dawîya para yekem û serê para duyem da dîyar dike ku dema tirkek dest diavêje keça kurdekî musulman, ev kes tê xwe diavêje bextê Elî Axayê êzîdî û Elî Axa jî ji bo “xîreta mîletîyê” arîkarîya wî dike û vî zîlamê tirk dide kuştin (r. 205). Ev rûdan nîşan dide ku nivîskar li hember cîyawazîyên dînî hewl dide di nav kurdan da hevgirtineke neteweyî çê bike. Jixwe di “Paşgotin” a romanê da jî nivîskar aşkera behsa Kurdistanê û geşedanên nû dike û di bin karîgerîya Şoreşa Eylûlê da bi hêvî behsa hişyarî û rabûna Kurdistanê dike: “Gelo Kurdistan niha di çi halî da ye?... Kurdistan hişyar bûye, rabûye û dicehdîne, rojekê ji pêş da ji halê bindestîyê û zelûlîyê xelas bibe, azadîya xwe bi dest bîne” (r. 403).

Bêguman di bin karîgerîya Şoreşa Eylûlê da mereqa kurdên beşên din di berhemên kurdên Sovyetê da nîşaneyeke giring a netewetîyê ye. Lewra bi gotina Andersonî eger netewe civateke xeyalî be (2011: 20), tevî hemû dûrbûn û sînoran hiş û xeyal ji bo kurdên Sovyetê dibin wargehên aîdîyeta neteweyî û bi vî rêyê girêdaneke gîyanî bi kurdên beşên din ra çê dikin. Şikoyê Hesen jî di çarçoveya vî girêdana xeyalî û gîyanî da di helbestên xwe da trajedîya “kurdên dûr” berçav dike û dema termên van kurdan dikevin nav çal û kortên çîyayên welatî tevî dayikên dilşewat, keç û bûkên ciwan û dar û beran ew jî dinale û bi axîneke kûr şîna qurmiçandina gulên welatî û şewata Kudistanê digire. Ji bo rûbirûbûna vî rewşê jî ji zarokên Şoreşa Eylûlê ra lorîkan û ji pêşmergeyên Kurdistanê ra jî kilamên berxwedanê dinivîse (Meremê Dilê Kurd, r. 81-87). Bi vî awayî ji dûr ve xewnên Kurdistaneke azad û serbixwe dibîne (Meremê Dilê Kurd, r. 91) û vî hişmendîyê bi rêya helbestên xwe belav dike.

Ji bilî veguheztina atmosfera Şoreşa Eylûlê Şikoyê Hesen wek nîşaneyên giring ên nasnameya neteweyî, di helbestên xwe da behsa çendîn nerîtên neteweyî dike ku cejna Newrozê qehremanên neteweyî û zîmanê kurdî, yên herî berbiçav in. Helbestvan, wek pêşengên helbesta neteweyî cejna Newrozê wek roja berxwedana kurdîtîyê derdixe pêş (Meremê Dilê Kurd, r. 88) û bi pesin û hemaset behsa pêşengên kurdan ên mîna Yezdan Şêr, Şêx Mehmûd, Şêx Seîd û Barzanî dike. Di nav van kesayetên da jî mîna helbestvanên din ên vî qonaxê herî zêde cih dide Barzanî û di çendîn helbestên xwe da wek pêşengê Şoreşa Eylûlê bi pesn û şanazî behsa wî dike. Herwe-

ha wek kakila cîyawazîya neteweyî, hezkirina zimanê kurdî di vê “dinya kaw, nazikî” da hezkirina herî mezin dide zanîn (Tembûrê Kurda, r. 46) û roleke berxwedêr û nasnameyî dide zimanê kurdî ku wek polayê nav agirî hertim sax û zindî ye û di hemû dem û dewranan da ji bo kurdan bûye ala, jîyan û temen (Perweza Weten, 95). Ji ber vê di helbesta “Zimanê Kurdî”yê da pesnê zimanê kurdî dide ku ji Feqî û Xanî mîrat maye û niha jî wek şûrê Barzan û destê pêşmergeyan bûye mertala parastina nasname û hebûna kurdan.

Bi sêr û surr e,
Cewahir, durr e,
Zimanê kurdî...

Bi xemil, rewş e,
Şîrîn û xweş e,
Zimanê kurdî...

Bi nexş-awaz e,
Letîf û naz e,
Zimanê kurdî...

Gewgewê çyan e,
Kubra teyran e,
Zimanê kurdî...

Qezel, hilbest e,
Şemdana dest e,
Zimanê kurdî...

Beyta Feqî ye,
Sewta Xanî ye,
Zimanê kurdî...

Şûrê Barzan e,
Nûra erşan e
Zimanê kurdî...

Mertala me ye,
Dest pêşmerge ye
Zimanê kurdî... (Meremê Dilê Kurd, r. 72).

Fêrîkê Ûsiv jî herwek Şikoyê Hesênî di nav sînôrên sîyasî yên Sovyetê da xewna Kurdistaneke xeyalî dibîne û bingeha nasnameyeke nû datîne. Ji ber vê jî di helbesta “Ji Kenarê Rewanê” da di nav sînôrên sîyasî yên Sovyetê da nexşeya welatê xwe

yê etnîk berbiçav dike û xwe diavêje paşla “cimaet” a xwe ya neteweyî ku sînorê wê digihîje heta Dîyarbekir, Mûsil, Kerman û Wanê (Hesretdefter, 262). Helbestvan di bin karîgerîya Şoreşa Eylûlê da li ber rijandina xwîna miletê xwe bikeve jî di wê bawerîyê da ye ku dê kurd bi xwîna xwe tofaneke mîna Tofana Nûhî rakin, dijminên xwe ji nav bibin û bi keştîya şoreşê bigihîjin ser çîyayên serkeftinê (Hesretdefter, 264). Ji ber vê jî dema Hewlêr li gor peymanê 11 Adarê dibe paytexta navçeya otonom a Kurdistanê bi helbesta “Biçûma Êrbîlê” meraqa paytexta kurdayetîyê dike û bi helbesta “Paytext”ê jî “Êrbîl”ê wek paytexta xwe dide zanîn (Hesretdefter, 336). Ev aîdiyeta nû ya xeyalî di helbestên Fêrîkê Ûsivî da ew çend germ û gur e ku xwezî dike rojek ji rojan dema Kurdistanê wî şên û miletê wî azad bibe wek dergehvanekî be jî li Cizîrê bi cih bibe (Hesretdefter, 333). Lê eger ev xwezîya wî bi cih neyê wesîyeta xwe li kurê xwe dike ku dema Kurdistanê mezin ava bibe divê di şûna wî da biçê wir û dema kurê wî lingê xwe daîne ser axa welatî dê helbestvan wê axê bi kerba dilî ramûse.

Car carinan têm melûl, dilxor û mirûz im,
Lawo, kerba binê lingê te radimûsim.

Şaş nemîne, berxikê min... êh kî dizane,
Dinya heye kaşkişika destê însan e:

Dibe ku rojekê Kurdistanê mezin vebe,
Bavikê te yê hesret di dil da lê tunebe.

Bila hingê lingê te bi hesreta min
Bigere li nava ax û topraxa cimaeta min. (Hesretdefter, 261).

Ji ber vê girêdana gîyanî, Kurdistan di helbestên Fêrîkî da dibe bûka evîna netewetîyê û çavkanîya helbestên dilsoj. Di vê rewşê da Kurdistan di dilê wî da dibe agir û ew jî wek bilbilekî evîndar di nav sal û zemanan da li ser sorgulên welatî dixwîne û xema bindestîya wê dixwe.

Agir û antêx î tu,
Hew maye – min vêxî tu,
Hal û îlik bêxî tu,
Hey zor û zordesta min.
Lê çî agir, nûr î tu,
Hev du nafûrfûrî tu,
Ji hev belav, dûr î tu,
Hey tu rast û qesta min.

...

Ez bilbil im – bi qal û dax,
 Tu sorgul î, li dinya û bax,
 Li min re venabî, ax,
 Hey merem û qesta min.

Qurn û dewr û sal û zeman
 Heyrî bengzê te ez mam,
 Kurd im, li kû yî Kurdistan,
 Wey dîl û bindesta min. (Hesretdefter, 335).

Ji vê helbestê jî tê famkirin ku helbestvan, di şûna Sovyetê da herçend dûrê wê be jî êdî Kurdistanê wek erd û best û û welatê xwe yê dayik dizane. Jixwe di helbesta xwe ya “Kurdistan Kurdistan”ê da berevajî helbestên xwe yên pêşî ku Sovyet wek dayik destnîşan dikir, Kurdistanê dê û xwişka xwe ya axretê dide zanîn ku çarenûs û bextê helbestvanî dîyar dike.

Kurdistan, Kurdistan, Kurdistan,
 Dayîka min, xweyînga min a axretê,
 Yazîya min, min bext û guman
 Bebdextê li ber beşxa zîyaretê (Hesretdefter, 383).

Fêrîkê Êsiv jî wek nîşaneyên karîgerîya Şoreşa Eylûlê mîna Şikoyê Hesenî di helbestên xwe da pesnê pêşmergeyên Kurdistanê dide, Barzanî wek “bavmezîna kurdan” dide zanîn (Sûretsûfê, 37) û li ser qehremanên neteweyî yên mîna Leyla Qasimê helbestan dinivîse (Sûretsûfê, 269). Bi vî awayî di nav atmosfera sîyasî ya Şoreşa Eylûlê da hêmayên nasnameya neteweyî di helbestên xwe da destnîşan dike û helbestên wî dibin mînakên xurt ên guherîna nasnameyî ya kurdên Sovyetê.

Di nav kurdên Sovyetê da hem ji aliyê hejmarê hem jî ji aliyê naverokê ve herî zêde Elîyê Evdilrehman di berhemên xwe da cih dide nasnameya neteweyî û ji aliyê ajîstasyona neteweyî ve mirov dikare bibêje ku berhemên wî hevtayên deqên edebî yên nivîskarên Hawarê ne. Lewra Elîyê Evdilrehman di mînaka Gundê Mêrxasa, Xatê Xanim û Şer li Çiya Şêx Zayîrê da karakterên îdealîzekirî yên kurdperwer derdixe pêş ku heta dawîya jîyana xwe ji bo rûmeta kurdîtîyê têdikoşin û berevanîya gelê xwe dikin. Di vê çarçoveyê da nivîskar bi qasî karakterên mêr li dor nasnameya neteweyî roleke çalak dide jinan û di hemû berhemên xwe da jinên kurdperwer derdixe pêş. Li hember vê îdealîzasyona karakterên kurdperwer; nûnerên “Roma dijmin” wek kesên nemer, êrîşkar, bertîlxur û zordar; kurdên ceş jî wek kesên berjewendîperest, xayîn û bêrûmet dide zanîn.

Romana Gundê Mêrxasa ji aliyê derbirîna nasnameyê ve herwek Hewarîya Hecîyê Cindî têkel e û ev têkelbûn jî ji aliyekî ve ruhê wê serdemê nîşan dide, lewra nivîskar û helbestvanên vê qonaxê hewl didin di navbera nasnameya fermî ya Sovyetê û nasnameya neteweyî ya kurdî da pevgerêdanan çê bikin û di heman berhemê da cih

bidin her du nasnameyan jî. Elîyê Evdilrehman jî di Gundê Mêrxasayê da vê dike, loma jî di beşa yekem a romanê da nasnameya kurdîtîyê û di beşên duyem û sêyem da jî nasnameya Sovyetê derdixê pêş.

Di beşa yekem a romanê da di bin serokatîya Çoloyî da her sê eşîrên Banokan, Hêcimkan û Qirmiskan ji ber zordarîya “zevtçîyên Romê” (dagirker) direvin û xwe li dewleta Îranê digirin. Herçend Riza Efendî pêşî razî bibe her sê eşîr li devera wî bi cih bibin jî paşê doza bertîl û kirê li wan dike û di navbera wan da nakokî dest pê dikin. Ev nakokî dibin sedem ku di kesayeta Çolo û Rizayî da nasnamayên kurd û tirkan bèn berawirdkirin. Ji ber vê nivîskar di romanê da kurdbûnê her bi taybetmendîyên erênî û nasnameya dijber jî bi taybetmendîyên nerênî berbiçav dike. Loma jî xirabkarîyên Riza Efendî ne bi xwîna dêya wî ya kurd lê bi xwîna bavê wî yê tirk ve girê dide. Di vê çarçoveyê da di mînaka Rizayî da zewaca kurd û tirkan wek karekî xirab nîşan dide û girêdana bi nasnameya neteweyî bi rêbaza herî radîkal derdixê pêş. Ji ber vê jî nivîskar karên nelirê bi Riza Efendî dide kirin da ku xwendevanên xwe di vê mijarê da îqna bike. Ji bo vê jî Riza bi rêya bertîlê berpîrsên dewleta Îranê dikêşe alîyê xwe (r. 34-38) û bi artêşeke mezin êrîş dibe ser her sê eşîrên kurdan. Li hember vê nemerdîya Rizayî jî bi rêya keçeke kurd hêza nasnameya kurdî berçav dike. Loma jî di dema şerî da Riza ji bo revê arîkarî ji Gogê dixwaze û vê keça kurd jî bi xapê herwekî jê hez dike cilên jinan didîyê da ku li xwe bike û bireve. Bi vî awayî Gogê hem Riza Efendî dihetikîne hem jî wî birîndar dike û dide girtin. Li ser vê Çolo pesnê qehremanîya jina kurd dide û di kesayeta wê da hêza nasnameya kurdî bi van gotinan derdibire: “Eferim Gogê, dota Kurdan, dîya min! Ez heyrana te û quweta milê te me! Cimaeta me rast gotîye, şêr şêr e, çi jin e, çi mêr e. Şîrê te mêtî li te helal be!” (r. 45).

Di encama vî şerî da Çolo ji bo heqdarîya kurdan ji Şahê Îranê ra ron bike bi destê Rizayî nameyekê jê ra dişîne û di vê nameye da jî bi van gotinan pesnê taybetmendîyên kurdan dide: “Kurd tu wextan neheqîyê li xelqê nakin, lê wexta ku xelq neheqîyê li me dike, em caba wan didin” (r. 48). Şah jî dema bi rastîya meseleyê dihesê kesên berpîrs ji kar digire û ji bo şikandina çoloyan hêzeke mezintir bi ser wan da dişîne. Di encamê da Çolo wek nîşaneyê hevgirtina kurdan bi arîkarîya şikakî, heyderî û celalîyan wek mêrxasekî kurdîtîyê bi ser dikeve û ji bo pîrozbahîya wî jî “Kurdistan Romê, Îranê û Îraqê” gelek giregir tî serdana wî û pîrozbahî lê dikin. Tevî ku nivîskar bi vê yekê hestên kurdîtîyê digihîjîne lutkeyê jî yekser arasteya nasnameya romana xwe diguherîne, behsa perîşanbûna çoloyan dike û berê wan dide Sovyetê. Bi çûna Sovyetê jî êdî roman dikeve bin xizmeta bihêzkirina nasnameya Sovyetê.

Li hember vê tîkelîya Gundê Mêrxasa, Xatê Xanim û Şer Li Çîya Şêx Zayîr bi tevahî li dor nasnameya neteweyî hatine rêkxistin û ji vî alîyî ve gelek dişibin hev. Di Xatê Xanimê da çîroka qehremanîya serokeşîrekî kurd tê vegêran û ev kes û endamên malbata wî wek prototîpên nasnameya neteweyî tî şayesandin. Li gor

vê çîrokê Têmûrê Elîyê Îsê mîna bav û kalên xwe heta dawîya temenê xwe “bona serbestîya Kurdên Dêrsimê li miqabilî dewleta Romê” şer dike û ji bo vê jî gelek caran ji alîyê wan ve tê zêrandin (êşkencekirin). Tevî vê, Têmûr, Sultanê kurê xwe li ser vê têgihîştinê perwerde dike û şîret lê dike ku dema mezin bibe ew jî mîna “kal û bavê xwe xwîna xwe bide bona serbestîya Kurdistan” (r. 15). Têmûr li ber mirinê dema ji “Kurdistana Kurdistan” xatirê xwe dixwaze jî dîsa şîret li kurê xwe dike ku “li miqabilî zulmkaran şer bike” û nehêle walîtî zulmê li cimaetê bike (r. 17).

Ji ber vê piştî mirina Têmûrî dema walîyê Dêrsimê dixwaze baca li ser xelkî duqatî bike Sultan mîna bavê xwe berevanî li mafê kurdan dike û ji bo vê jî tê girtin. Piştî girtina wî, Xatê Xanima dêya wî wek qehremana sereke ya çîrokê derdikeve meydanê û serkarîya “cimaet”ê dike. Elîyê Evdilrehman bi tevgerên jîrane û wêrekane yên Xatê Xanimê nîşan dide ku dema pêwîst bike jina kurd jî dikare mîna mêrê kurd qehremanî bike. Loma jî bi destê Xatê Xanimê pîlanên walîyê Dêrsimê û biryara bidarvekirina Sultanî ya padîşahê Romê pûç dike û wêneyê jineke jîr û serkeftî dadihêne. Lewra Xatê Xanim ji alîyê ve hêzên kurdî li dora Dêrsimê dide komkirin ji alîyê ve jî bi nameyan ji padîşahê Romê ra behsa zordarî û bêbextîya walîtîya Dêrsimê dike û bi vê tedbîra xwe weha dike ku padîşah ji biryara xwe poşman bibe.

Mîna hemû berhemên Elîyê Evdilrehmanî di vê berhemê da jî kesayetên kurd yan kesên îdealîzekirî ne yan jî xwefiroş û cehş in. Di Xatê Xanimê da Emîn Paşayê xezûrê Sultanî kesekî xwefiroş û berjewendîperest e lê Têmûr, Sultan, Xatê Xanim û Zeynê ya jina Sultanî û keça Emîn Paşayî mînakên îdeal ên kurdîtîyê ne. Ev karakter ji alîyê ve nûnertîya bihêzkirina nasnameya neteweyî ya kurdî dikin, li alîyê din bi gotin û tevgerên xwe şerekî derûnî bi nûnerên dijminî û nasnameya wan ra dikin. Loma jî Xatê Xanim dema dikeve nav hewldanên rizgarkirina Sultanî û li ser rê û rêbazên vê yekê bi civata xwe ra dişêwire, mêrê tirk tirsonek, vizek (r. 32) û eskerên Romê jî bertîlxur û bertîlhez dide zanîn (r. 35). Sultan jî dema cendirmeyên Romê bi mebesta girtinê tên ber derîyê wî ji wan dixwaze wê şevê bibin mêvanê wî û ji bo tîrsa wan birevîne jî dibêje: “Ez ji rabûn û rûniştina we tê derdixim ku, hûn ditirsin îşev li vîra bimînin. Em Kurd merivine binamûs in, ne nolî Tirkan in” (r. 45). Herweha li ser şîvê ji wan ra dibêje: “Ji me re Kurd dibêjin, ji me re nabêjin Skenderê Qaymeqam... Lap arxayîn bin, nanê xwe rehet bixwin û rehet jî razên. Me Kurdistan tu wextan di malên xwe da mêvan nekuştine û niha jî em ê nekujin...” (r. 48). Dîyar e ku Sultan bi van gotinan hêza nasnameya xwe û qelsîya nasnameya dijminî dupat dike ku ev armanca sereke ya çîrokê ye.

Romana Şer Li Çîya Şêx Zayîrê ji alîyê cextkirina nasnameya neteweyî ve bi raya me romana herî xurt a edebîyata kurdî ya Sovyetê ye. Roman seranser li ser hema-seteke neteweyî hatîye avakirin û îdealîzekirina nasnameya neteweyî tê da gihîştîye lutkeyê. Mîna Xatê Xanimê di vê romanê da jî behsa malbateke îdeal a kurdperwer tê kirin ku ji bo nav û namûsa kurdan, wan gelek caran bi tirk, ereb û farsên dagirker ra

şer kirîye (r. 35). Ji ber vê jî Şêx Emerê serokê eşîreta Qadirîyan wek kesekî jîr, zana û xwedî azmûn hîn di biçûktîyê da Şêx Zayîrê kurê xwe ji bo dozên giran li diji “Roma Reş” amade dike, Şêx Zayîr û kurê xwe yê din li dora xwe dicivîne û ji wan ra behsa zordarîyên rom, fars û ereban dike, rewşa xirab a gelê kurd ji wan ra rave dike û ji bo di paşerojê da bikarin berevanî di ber gelê xwe da bikin wan hînî siwarîya hespan, bikaranîna çekan û fen û fêlên cengê dike (r. 39, 41). Şêx Zayîr jî bi jîrîya xwe di wan salan da fam dike ku ji bo karên mezin tê amadekirin û ew jî bi hişmendî xwe ji bo rûdanên paşerojê amade dike (r. 42).

Çawa ku di deqên edebî yên Hawarê da xwendin hêza têkoşîn û berxwedana neteweyî zêde dike di vê romanê da jî xwendin ji bo temamkirina formasyona neteweyî tiştêkî pêwîst tê dîtîn. Bi vê mebestê Şêx Emer şîret li kurê xwe dike ku ji bo her egereke “fermana Roma Reş” divê pêşî bixwîne û xwe amade bike, lewra kesên nexwendî yan nîvxwendî di safîkirina meseleyên mezin da lawaz dimînin û nikarin bi ser kevin (r. 53). Şêx Zayîr jî şîretên bavên xwe bi cih tîne û di nav sed û pêncî xwendekarên kur da dibe xwendekarê herî jêhatî û serkeftî. Loma jî ji alîyekî ve dixwîne û ji alîyê din ve jî bi dizî destyêkê (rêxistin) ava dike û dest bi cezakirina dijminên kurdan dike (r. 98). Herçend gumana walî û berpîrsên dewletê biçin ser Şêx Zayîrê jî di nav du salan da her carê bi taktîkên jîrane vê gumanê ji ser xwe radike û xwe nade dest. Lê dema çalakîyên wî zêde dibin êdî di gel destyê berê xwe dide çiyayan û di navbera salên 1927 û 1930î da serhildaneke mezin li dar dixe.

Bêguman dîyardeya nasnameyê dijhevîyekê di nav xwe da dihewîne û li hember “yê din” xwe binecih dike. Di vê çarçoveyê da Elîyê Evdîlrehman di romanê da bi veguestina nêrîna dijminîkarene ya tirkan hêz dide nasnameya kurdîtiyê. Bi vê mebestê di romanê da dema kurê serkarê navçeyê ji ber jêhatîbûna wî dixwaze Şêx Zayîrê hevaldersê xwe vexwîne malê û ji bavê xwe destûr dixwaze, bavê wî bi van gotinan kurdan wek dijminê neteweya tirk dide zanîn:

Bisekine, bisekine yeqîn tu derheqê wî gedeyê Kurd da dibêjî, erê? Wê rojê midurê medreseyê derheqê wî da ji min re gilî kir û min jî gotê, zêde rû nede zarokên wê neteweyê. Bes e, bes e, tu li ber guhê min dikî vîngeving. Lawo, te aqilê xwe wînda kirîye, tu dîn bûyî? Ku tu bûyî Kurd ew şixulekî cuda ye. Here aqilê xwe berhevî serê xwe bike. Kurd dijminê me yê bav û kalan in. Bicehime!... Nêzkayê li wî nekî ha!.. (r. 62).

Elîyê Evdîlrehman di maweya serhildanê da li ser zimanê Şêx Zayîrî bi dûvdirêjî cih dide axaftinên hemasî û propagandîst û taybetmendîyên nasnameya neteweyî ya kurdî bi van axaftinan û tevgerên Şêx Zayîrî berbiçav dike. Bo nimûne Şêx Zayîr dema Balî Begê efserê tirkan ji nav bajarê Wanê direvîne û ev efser aqîbeta jin û zarokên xwe jê dipirse Şêx Zayîr pêşî behsa kiryarên wan ên xirab dike ku jin, zarok, kal, pîr, bûk û mêrên kurdan dikin hundirê tewle û goman û wan tê da dişewitînin, piştî vê jî çiyawazîya kurdan derdixe pêş ku dê tu carî kurd mîna wan nekin:

Ew çawa ye wekî tu derheqê jinekê û du zarokan da posîde yî û hedûrîya te nayê. Tu difikirî û min didî ber sondê. Gelo ew sax in yan na? Lê çima tu pirsê nadî xwe û dîwana xwe ya telaqreş wexta ku hûn jin, zarok, kal, pîr, bûk û mêran dikine hundirê tewle û goman, cîyê pezî yan cîyê dewarî, kulekan digirin, gihayê qeselê didin gelê hejar ku seba zarok necemidin bavêjine bin xwe, wan dixapînin, derfyan bi keviran digirin, êgir berdidinê û gişk tê da dişewitin. Ne axir ew jî zarok in, mîna zarokên te ne, jinên wan mîna jina te ne. Dilê dê û bavên wan jî fena dilê te dişewite. Dîya wê zaroka Kurd jî mîna jina te neh meh û deh rojan zaroka xwe di zikê xwe da xwedî kirîye. Ferqîya zarokên te û ya Kurdan nîn e. Hemû jî weke hev in. Tenê ferqa wan ew e ku zarokên te bi Tirkî xeber didin yên me bi Kurdî. Vê carê çi xema te dimîne ji bo zarok û jinan? Yeqîn, tu û serekvanên dîwana we wê neteweya bi sedsalan çerçirandî, zêrandî di dewsa mirovayîyê da hesab nakin? (...) Balî Beg!...Bersîva min bide? Em Kurd nola te ne bênsaf in! Em Kurd nola te ne bêmîrwet in. Bîne aqilê xwe em zaroka tu wextekî nakujin. (...) Me dest nedaye zarok û jina te (r. 204).

Ev berawirdkirina tirk û kurdan di mijara dîlgirtina eskeran da jî derdikeve pêşberî me. Şêx Zayîr dema eskerên tirkan dîl digire pêşî ji wan ra behsa serederîya wan a xirab a li hember şervanên kurd dike, paşê jî di gel hin şîretan û pesindana rewîştê kurdewarî wan serbest berdide. Lê her carê jî li hember “mêrxasî, mêvanperwerî û ciwamêrîya kurdan” behsa “minafîqî, zordestî û talankarîya tirkan” dike. Şêx Zayîr di axaftineke xwe da mirovperwerîya kurdan di mijara dîlan da weha berbiçav dike:

Gelî leşker û zabitên dîlketî! Em Kurd xwedanê rehmê ne. Em ronahîyê napêçin, tarîyê venakin. Em mîna dîwana we ne xwînwar in ku bigihîjin kê gulebaran bikin. De, hûn zabit û leşker in, her yek we hezkirîyê malekê ye, çavên kulfetên we li rêya we ye. Ez bawer im hûn razedilî nehatine, hûn mecbûr kirine ku bèn ser me; ez wê yekê rind dizanim. Ez destur nadim wekî fedaiyên min we bikujin. Lê em ê çekên we bibin. Ji ber ku ji me re zehf lazim in. Dû wê yekê re em dê we berdin, rind dibe ku hûn herin malên xwe, lê wexta ku hûn bitirsin, herin nava artêşa Tirkîyayê, wê we dîsa mecbûr bikin û bişînin ser me. Wê wextê ku hûn dîl bikevine destê me, êdî gazin û loman ji me nekin û nebêjin Kurd bênsaf in (r. 216).

Bi vî awayî di gelek şeran da dema leşkerên tirkan dikevin destê kurdan kurd bi dîlnermî berê xwe didin wan, av didin birîndaran, nanên xwe bi wan ra parve dikin û birînên wan dipêçin (r. 253). Li hember vê helwesta mirovî ya kurdan di romanê da Qazîyê fermanarê tirkan wek nûnerê nasnameya tirkî, bi bêrehmî û zordarîyê tê berbiçavkirin ku ji bo leşkerên wî nerevin fermana gulebarankirina wan dide (r. 217) û dema dîlên kurd jî dikevin destê wî bi awayekî hovane wan dikuje. Li ser zimanê leşkerekî tirk serederîya nemirovî ya Qazî weha tê nîşandan:

Bi fermana Qazî, efser û leşkerên me çalên kûr kolandibûn. Wan Kurdên birîndar, dîl, kal, pîr, zarok, jin, bûk, keç saxesax diavêtin wir û ser wan diperçinand. Gelo ev yeka însaf e? Lê Şêx Zayîr, Birahîm Axa tiştên wisa nedikirin. Hovîtiya giran Qazî dike. Di tu dewr û zemanan da nehatîye gotin û nivîsîn! (r. 239).

Bêguman di romanê da taybetmendiyên nasnameya kurdî di kesayeta Şêx Zayîr da tîn berceste kirin û Şêx Zayîr ji her aliyê ve karakterekî îdealîzekerî ye. Loma jî li hember dagirkeriya dijmin û kurdfiroşên mîna Edo Beg û Îsa Begî rikekî wî yê mezin heye û bi zîrekî û mêrxasiya xwe hêviya paşeroja neteweya kurd temsîl dike. Ji ber vê di gel desteya xwe ya biçûk û kêm-derfet li hember artêşeke mezin a bi top û balafir berxwedaneke mezin dike û herçend di dawîya romanê da bişike jî di kesayeta xwe da hesta serkeftineke manewî çê dike. Lewra Şêx Zayîr dema tê dawîya şerî û bi rêya Îsa Begî doza radestbûnê lê tê kirin bi taktîk dîyar dike ku dê tenê xwe radestî “Qazîyê serleşkerê pêşengîya Tirkîyayê” bike, lewra wek “serleşkerê pêşengîya Kurdistanê” tu ferqekê di navbera xwe û wî da nabîne û di kêliya radestbûnê da jî serdestiya dijminê xwe napejirîne (r. 317).

Şêx Zayîr bi vê rêbazê, Qazî û Îsa Begê xayîn dike (r. 325) û bi vê kiriyara xwe ya dawî peyama tolhildanê dide hevneteweyên xwe yê şikestî. Ev dengê bilind û jixwebawer ê Şêx Zayîrî berî bidarvekirinê jî tê dîtin. Lewra dema ji aliyê fermandarê tirkan ve jê tê xwestin ku gunehê xwe qebûl bike, bi hêrs rûbirûyê wî dibe, wan bi xwînmijiyê tawanbar dike û di kesayeta xwe da hêza berxwedana kurdan nîşan dide (r. 340-341). Ji ber vê wek qehremanekî neteweyî bi dirûşmeyan peyama xwe ya dawî dide û dibêje: “Ez qurban im, qurbana Kurdistanê! Azadî û serbestî ji neteweya min re! Mirin ji decalên Tirk û kurdfiroşan re!” (r. 344).

Çawa ku Şêx Zayîr nûnertîya qehremanîya mêrên kurd dike Simbil jî dibe mînaka qehremanîya jinên kurd. Herçend keça Edo Begê kurdfiroş be jî dema ji Şêx Zayîrî ra nameyan dişîne xwe wek “keça neteweya xwe!” dide zanîn (r. 63) û xayîntîya bavê xwe red dike. Ji ber vê dilsoziya xwe jî xirabkarîyên bavên xwe bi dizî ji Şêx Zayîrî ra dibêje û bi vê helwesta xwe girêdana nasnameya neteweyî ji girêdana malbatî girîngtir dide zanîn. Jixwe piştî ku Şêx Zayîr diçe çiyayî ew jî di nameyekê da dîyar dike ku dixwaze di roja teng a neteweya xwe da mîna pîrikên kurd ên qehreman deling û dawa xwe hilde, wek mêran tivingê hilde û şerê dijminan bike (r. 75-76). Jixwe Simbil piştî bi Şêx Zayîrî ra dizewice heta dawîyê wek şervaneke çalak di beraya cengê da tédikoşe û mîna Şêx Zayîrî di şerê dawî da bi xapê xwe radestî Evdilmecîtê apê xwe yê kurdfiroş dike û wî bi destê xwe dike. Berî jidestdana gîyanê xwe Simbil jî mîna Şêx Zayîrî bi dirûşmeyên qehremanîyê rûbirûyê Qazî dibe û weha dibêje: “Decal Qazî were meytê Evdilmecîtê xwe bibe! Bila bijî Kurdîstana serbest û azal!” Bi vî awayî guleya xwe ya paşî jî berdide serê xwe û nahêle bi tu awayî xwe radestî dijminan bike (r. 313).

Dîyar e, di romana Şer Li Çiya Şêx Zayîrê da jî herwekî Xatê Xanimê karakterên kurd bi ser qehreman û ceşan ve tên dabeşkirin û nûnerên rasteqîne yên nasnameya kurd di kesayeta qehremanên mêr ên mîna Şêx Zayîr, Ahmed, Xosrov û Elî de; qehremanên jin di kesayeta jinên mîna Simbil, Zelîxeya dêya Memo, Nûrê Xanima dêya Simbilê, Xezal Xanima dêya Xosrovî û Fatmaya pîrejin da û kurdfiroş jî di kesayeta Edo Beg, Îsa Beg, Evdilmecît û Memoyî da tên berçavkirin. Loma jî qehreman hertim tên pesinandin û kurdfiroş jî hertim tên biçûkxistin da ku bibin pîvan û mînakên nasnameya neteweyî.

5. ENCAM

Ji van mînakên jorîn jî derdikeve ku serborîya nasnameyî ya kurdên Sovyetê di berhemên wan ên edebî da bi başî xwe nîşan dide û ji vî alîyî ve edebîyata kurdî ya Sovyetê hem dibe rengvedana jîyana rasteqîne ya kurdên Sovyetê hem jî dibe teşederê nasnameya wan a civakî û sîyasî. Lewra mîna hemû edebîyatan edebîyata kurdî ya Sovyetê jî cîhaneke hevterîb ava dike û bi jîyana rasteqîne ya derekî ra dikeve nav têkilîyeke înteraktîf. Di vê rewşê da nivîskar û helbestvan wek afirînerên çandî di nav toreke dîyarkirî da hem rengûrûyê serdema xwe dîyar dikin hem jî hişmendîyekê berhem tînin. Jixwe dahênerîya berhemên edebî jî ji vir tê. Lewra edebîyat tenê jîyanê naşayesîne, di heman demê da bi xeyal û hizrên nû wê ji nû ve şirove jî dike. Ev taybetmendî jî hêza nasnameçêkerîyê ya edebîyatê bêhtir diçespîne û wek dîyardeyekê derdixe holê.

Herwek ji mînakên jorîn jî xuya dibe nivîskarên kurd ên Sovyetê edebîyatê dikin qada afirandina hişmendîya nasnameyê dîyarkirî û ji salên sihî heta dawîya salên heştêyî di berhemên xwe da behsa sê arasteyên nasnameyî dikin û gelek caran taybetmendîyên van her sê nasnameyan tîkelî hev dikin. Lewra travmaya qirkirinê û reva ji destê Romê ji alîyê du nişfan ve tê tecrubekirin û wek qadeke bîra etnîk di berhemên edebî da şopa vê travmayê demeke dirêj dewam dike, bi taybetî jî di romanên pêşengên vê edebîyatê da (Erebê Şemo û Hecîyê Cindî) şopên vê nasnameya travmatîk bi zeqî derdikeve pêş çavan. Jixwe ji ber vê travmayê kurdên Sovyetê wek hêmayê rizgarîyê berê xwe didin Şoreşa Oktobirê û bi hesteke minetdarîyê dikevin nav angajmana nasnameya Sovyetê. Lê di berhemên nasnameya Sovyetê û bernameya wê ya çandî da karîgerîya polîtîkayên çandî yên Sovyetê jî dîyarker in û çêkirina nasnameya “sovyetbûn”ê di wê serdemê da pêwîstî û sepandîneke sîyasî ye jî. Ji ber vê her nivîskar û helbestvan di berhemên xwe da bi yek çavî temaşeyî Sovyetê û dezgehên wê dikin û bi pesin û minet behsa wê dikin. Bi vî awayî kurdên Sovyetê bê ku bi tevahî nasnameya xwe ya etnîk biterikînin nasnameyê raser dipejirînin û di şûna gund û warên xwe yên berê da xwe bi “welatekî sîyasî” ve girê didin.

Tevî minetdarîya salên destpêkê yên Sovyetê û nêrîna erênî ya kurdan, serdema Stalîn û guvaşên wî yên li ser civaka kurdî vê angajmana nasnameyî dixê ber lêpîrsînê. Ji ber vê di salên şêstî da bi dawîhatina serdema Stalînê û karîgerîya Şoreşa Eylûlê, kurdên Sovyetê nasnameya xwe ya neteweyî keşif dikin û bi berhemên xwe yên edebî hêz didin hişmendîya kurdîyê. Loma jî nivîskarên ku berê bi berhemên xwe bûbûn hilgirê nasnameyê etnîk a travmatîk û handerê nasnameya Sovyetê vê carê nasnameya neteweyî pêşnîyazî xwendevanên xwe dikin û cihanbînîyêke nû tînin nav edebîyata kurdî ya Sovyetê. Ji ber vê nivîskar û helbestvanên kurd bi rêya berhemên xwe yên edebî civaka kurdî ya Sovyetê wek beşeke organîk a neteweya kurd nîşan didin û di nav sînorên Sovyetê da bizirên welatekî nû yê sîyasî di hişên xwendevanên xwe da didin çandin. Bi vî awayî edebîyata kurdî ya Sovyetê di nav şêst salî da dibe hilgir û berhemhînerê sê nasnameyên cîyawaz ku serborîya sedsalîya kurdên Sovyetê û bi taybetî jî kurdên êzîdî berbiçav dike.

6. ÇAVKANÎ

- Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Celîl, O. (2001). *Kürt Kahramanlık Destanı Dimdim*. İstanbul: Avesta yayınları.
- Cindî, H. (2008). *Hewarî* (P. Alîmûradî, Tîpguhêzî). Diyarbakır: Lîs.
- Comas-Diaz, L., Hall, G. N., & Neville, H. A. (2019). Racial trauma: Theory, research, and healing: Introduction to the special issue. *American Psychologist*. 74 (1), 1-5.
<http://dx.doi.org/10.1037/amp0000442>
- Ergün, Z. (2017). Ducemseriya Realîzma Sosyalîst di Romanên Erebe Şemo û Heciyê Cindî de. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. b. 9, h. 2, 644-661.
- Eriksen, T. H. (2002). *Etnisite ve Milliyetçilik*. (E. Uşaklı, Çev.). İstanbul: Avesta.
- Evdilrehman, E. (2011). *Şer Li Çiya Şêx Zayîr*. (H. Şamil, Transkripsiyona Ji Kirilî bo Tîpên Latînî). Sitenbol: Weşanên Pêrî.
- Ebdilrehman, E. (2004). *Xatê Xanim*. (M. Têmûr & D. Têmûr, Transkripsiyona Ji Kirilî). Stenbol: Belkî.
- Evdilrehman, E. (2012). *Gundê Mêrxasa*. (M. Têmûr & D. Têmûr, Tîpguhêzî ji Tîpên Kirilî). Ankara: Lîs.
- Hesen, Ş. (2022). *Meremê Dilê Kurd*. (Ö. F. Feyat, Latînîzekerina ji Kirilî). İstanbul: Nûbihar.
- Hesen, Ş. (2022). *Perweza Weten*. (Ö. F. Feyat, Latînîzekerina ji Kirilî). İstanbul: Nûbihar.
- Hesen, Ş. (2022). *Tembûrê Kurda*. (Ö. F. Feyat, Latînîzekerina ji Kirilî). İstanbul: Nûbihar.

- Jdanov, A. A. (1996). *Edebîyat Müzik ve Felsefe Üzerine*. (F. Berktaş, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Lunaçarski, A. (2000). *Devrim ve Sanat* (S. Kaya, Çev.). Ankara: İnter Yayınları.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. (S. Bayramoğlu & H. Kendir, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şemo, E. (2007). *Hopo*. Dîyarbakır: Weşanên Lîs.
- Şemo, E. (2009). *Şivanê Kurmanca*. (M. Aydoğan, Amd.). Dîyarbakır: Weşanên Lîs.
- Şemo, E. (2015). *Jîyana Bextewar*. Dîyarbakır: Weşanên Lîs.
- Şemo, E. (2007). *Dimdim*. Stebol: Weşanên Lîs.
- Uzun, M. (2003). *Antolojiya Edebiyata Kurdî*. İstanbul Weşanên Aram.
- Ûsiv, F. (2011). *Hesretdefter*. (F. H. Cewarî, Amd.). Diyarbakır: Weşanên Lîs.
- Ûsiv, F. (2012). *Sûretsûfê*. (F. H. Cewarî, Amd.). Diyarbakır: Weşanên Lîs.
- Xudo, E. (1995). *Dê û Dêmarî* (N. Kutlay, Tîpguhêzî). Stockholm: Weşanên Nûdem.
- Wexler, L. (2014). Looking across three generations of Alaska Natives to explore how culture fosters Indigenous resilience. *Transcultural Psychiatry*. 51, 73-92.
<http://dx.doi.org/10.1177/1363461513497417>

Extended Abstract:

Identity is related to the existence, manner and goals of human life and emerges as a social and political phenomenon with the beginning of social life, because man feels with the manifestation of identity in the society and defines themselves in the mirror of opposite individuals or groups. In this context, having common aspects leads to unity and the formation of “we”, while having different aspects leads to exclusion and the formation of “they”. Hence it is this unity and exclusion in the essence of identity formation that can never be designed without each other. This is why gender, tribal, dynastic, national, religious, sectarian, class and national identities emerge on this basis and form new unity and exclusion between people in different contexts.

Identity is a dynamic and multifaceted phenomenon and takes on new forms according to historical developments with the emergence of each new force. In this respect there are certain periods in the history of mankind that are the turning points in terms of change and the formation of identities. The nineteenth century marked the beginning of political, social and identity changes due to the great changes of the European continent and their impact on the world for all the peoples of the Middle East.

In this context, the Yezidi Kurds living in the triangle of the Ottoman, Russian and Iranian empires, as a result of the competition of these great powers and the effects of new Western ideas, suddenly find themselves in a quest for change. Especially when the Ottomans targeted the Yezidi Kurds, many of their tribes took refuge in the Russian Empire and this, in turn, led to the formation of a traumatic ethnic memory among them. The Russians, and especially the October Revolution, became a symbol of salvation for them and laid the foundation for a new identity among them. It is on this basis that when the Soviet Union builds its cultural institutions, it imposes this identity on the Soviet ethnicities with all its ideological tools.

But the aftermath of Stalin's totalitarian regime and the national developments of the Third World caused the Kurdish community in the Soviet Union to feel their ethnic diversity and embark on a new quest. This is why in the sixties, when the September Revolution began, the Soviet Kurds, under the leadership of Mela Mustafa Barzani, discovered their national identity and a significant change took place in their worldview. Of course, all these identity changes as a source of identifier in Soviet Kurdish literature reflect and determine the direction of narration and content of this literature.

In this sense, the identity and literature of the Soviet Kurds at every stage strengthens their position and interacts with each other. In this study, in order to follow this change of identity and the formation of the "identity of Soviet Kurdish literature", some special literary works have been selected in which the main lines of the change of identity are well observed. The characteristic of most of these products is that their events and characters are taken directly from real life and resurrected in the organized world. This is why we encounter the same people and events in different products who have the same reflexes and attitudes.

The examples of escape and massacre committed by Turks and the traces of the traumatic identity of the Yezidi Kurds have been shown in the novels *Jîyana Bextewar û Hopo* by Erebe Şemo, in the novel *Hewarî* by Hecîyê Cindî and the examples of unsettled of Soviet identity in the novels *Jîyana Bextewar* by Erebe Şemo, in the novel *Hewarî* by Hecîyê Cindî and *Dê û Dêmarî* by Egîte Xudoyî and in the poems of *Şikoyê Hesên* and *Fêrîkê Ûsivî*; and the examples of the emergence of Kurdish national identity in the novels *Dimdim* by Erebe Şemo and *Hewarî* by Hecîyê Cindî and in the poems of *Şikoyê Hesên* and *Fêrîkê Ûsivî*; in the novels *Gundê Mêrxasa*, *Xatê Xanim* and *Şer Li Çiya dêx Zayir* by Elîyê Evdilrehmanî. In our opinion these products are typical and powerful examples for examining the identity of Soviet Kurdish literature.